

Vytautas Kardelis
Vilniaus universitetas

LIETUVIŲ KALBOS SALOS: TYRIMO PERSPEKTYVOS

Šiame straipsnyje toliau tęsiama lietuvių kalbos salų tema. Sustota čia ties dviem aspektais: a) sinchroniniu, susijusiu su dabartine salų padėtimi, b) diachroniniu, apimančiu salų formavimosi problematiką. Straipsnyje bus remiamasi tik svarbiausia, galima sakyti, fundamentine lietuvių kalbos saloms skirta literatūra (žr. literatūros sąrašą). Smulkesnės ir ypač specialiems lingvistiniams klausimams skirtos publikacijos čia neminimos. Straipsnis diskusinio pobūdžio, kai kurios jame mėginamos kelti hipotezės yra visiškai darbinės ir turi būti patikrintos ir išsamiai išanalizuotos ateityje. Dabar stengtasi iškelti tuos diskusinius ir probleminius klausimus, kurie iki šiol lingvistinėje literatūroje buvo minimi tik prabėgomis.

SINCHRONINIS ASPEKTAS: KALBOS SALŲ GYVYBINGUMAS

Prieš kurį laiką esu pasiūlęs diskusinę *lietuvių kalbos salų* klasifikaciją, susidedančią iš dviejų blokų – sinchroninio ir diachroninio. Sinchroninei klasifikacijai pagrįsti buvo pasirinkti du kriterijai: a) lingvistiniai požymiai, kur svarbiausias aspektas yra kalbų santykis; b) ekstralingvistiniai požymiai, kur svarbiausias aspektas yra geografinis, arba teritorinis.

Taikant šiuos kriterijus *kalbos salos* sinchroniškai buvo išskirtos į dvi grupes: 1) vidines kalbos salas; 2) išorines kalbos salas.

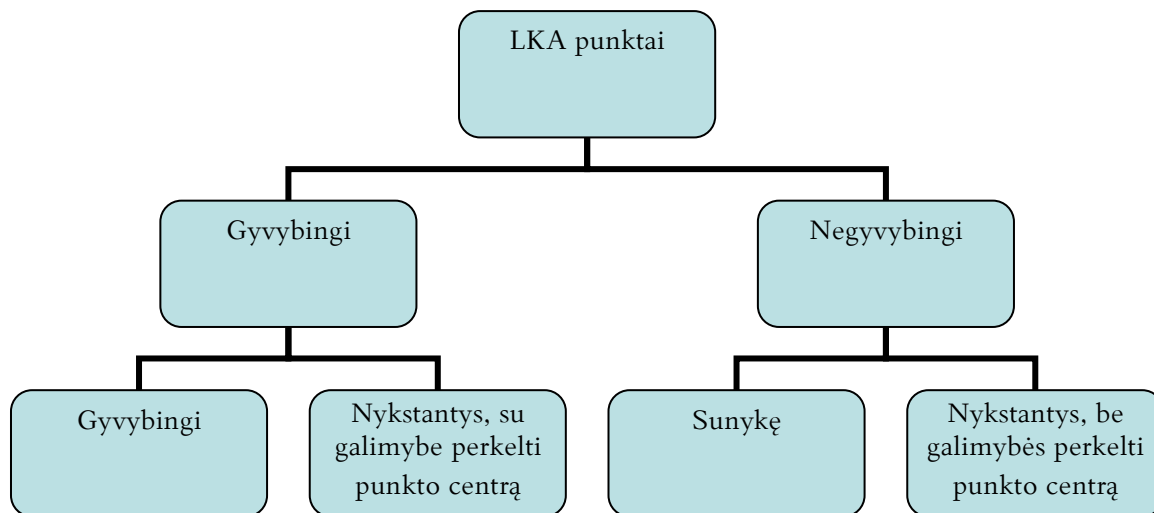
Klasifikuojant *kalbos salas* diachroniškai taip pat buvo pritaikyti du klasifikaciniai kriterijai: a) salų susiformavimo būdas, b) salų susiformavimo laikas.

Pagal susiformavimo būdą buvo išskirti trys bendriausi *kalbos salų* tipai: 1) alochtoninės kalbos salos; 2) autochtoninės kalbos salos; 3) mišriosios salos.

Bendriausio pobūdžio klasifikacija pagal kalbos salos susiformavimo laiką buvo pasiūlyta tokia: 1) seniausiojo laikotarpio; 2) viduriniojo laikotarpio; 3) naujausiojo laikotarpio (išsamiau žr. Kardelis 2014).

Tačiau modeliuodamas šią klasifikaciją buvau palikęs nuošalyje vieną su sinchronine lietuvių kalbos salų padėtimi susijusį aspektą. Jis, atsižvelgiant į kalbos salų specifiką ir apskritai į tarmių tyrimo metodologijos raidą, greičiausiai taip pat galėtų būti klasifikacinis, kitaip tariant, galima būtų kalbėti apie dar vieną kalbos salų klasifikacinį kriterijų. Jis iš principo galėtų tikti ir vidinėms, ir išorinėms kalbos saloms. Grįžti prie jo paskatino ne tik tas faktas, kad kalbamą aspektą būtina buvo aptarti, bet ir naujausias lietuvių dialektologijos veikalas „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geoling-

vistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“¹ (2014). Šis veikalas pagelbėjo dar ir tuo, kad nereikia galvoti termino tam kriterijui įvardyti – čia jis labai aiškiai suformuluotas. Tiesa, jis taikomas ne specialiai kalbos saloms, bet visam lietuvių kalbos plotui, bet tai nėra jokia kliūtis. Tai dialektologinio vieneto *gyvybingumo* kriterijus. DPLT kalbama apie *gyvenamąjį punktą*, kuris apibrėžiamas taip: „Taigi punktas yra ne vienas kaimas / gyvenvietė / miestelis / miestas – jį sudaro centrinė ir periferinė vietovės“ (DPLT 2014, 124; žr. dar Mikulėnienė 2013, 78–79). Tačiau šį kriterijų pagrįstai galima taikyti ir stambesniems dialektologiniams vienetais: šnektai, patarmeis, tarmeis. Ne išimtis čia ir kalbos salos – kaip specifinis kalbinis ir teritorinis vienetas. Jis taip pat galima klasifikuoti remiantis *gyvybingumo* kriterijumi. Cituojamame leidinyje pateikiama ir schema, kurioje parodyti „Lietuvių kalbos atlaso“ punktai gyvybingumo požiūriu (ten pat, 127), žr. 1 pav.

1 pav. „Lietuvių kalbos atlaso“ punktai gyvybingumo požiūriu (schema iš DPLT 2014, 127)

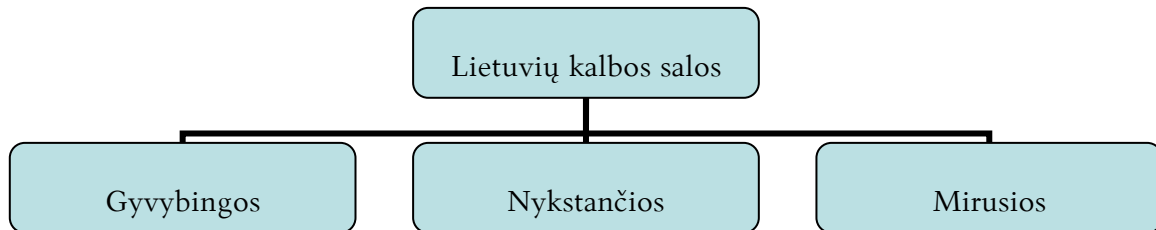
V. Meiliūnaitės ir D. Mikulėnienės rašytame skyriuje „Trinaris optimizacijos modelis: punktų gyvybingumo laipsniai“ (DPLT 2014, 124–128) užsimenama ir apie lietuvių kalbos salas bei teigiama, kad „Ten, kur nebėra natūralios kartų kaitos ir nuoseklaus tarmės perdavimo, galima svarstyti tik apie tam tikrą punkto merdėjimą, kuris, aplinkybėms nepasikeitus, anksčiau ar vėliau sunyks. Tokią padėtį tenka konstatuoti beveik visuose gyvenamosiose vietovėse, esančiose kitapus Lietuvos Respublikos sienos (Lenkijoje, Baltarusijoje ir Latvijoje)“ (DPLT 2014, 126).

Remiantis šiuo teiginiu galima daryti išvadą, kad lietuvių kalbos salas turėtų atsidurti schemos dešiniajame langelyje ir jas reikia traktuoti kaip *nykstančių, be galimybės perkelti punkto centrą* kalbos salų grupę. Deja, užpildytas bus ir sunykusių dialektologinių vienetų langelis – tai mirusios lietuvių kalbos salas. Tačiau jeigu imtume apskritai visas lietuvių kalbos salas, pasklidusias Latvijos, Baltarusijos ir Lenkijos valstybėse, ir įdėtume į šią schemą, greičiausiai ne visos jos atsidurtų šiuose

¹ Toliau tekste bus vartojamas trumpinys DPLT.

dviejuose dešinės pusės langeliuose. Galbūt dalis salų patektų ir į kairę pusę – *gyvybingų* dialektologinių vienetų grupės *gyvybingos* pogrupį, o kitą dalį greičiausiai sudarytų *nykstančios, su galimybe perkelti punkto centrą* kalbos salos. Jeigu imtume vidinių salų situaciją, tai vaizdas būtų dar kitoks.

DPLT pateiktoje schemoje langelyje *LKA punktai* galima įrašyti *Lietuvių kalbos salos* ir modifikuoti schemą lietuvių kalbos salų (tiek išorinių, tiek vidinių) gyvybingumui susisteminti (žr. 2 pav.).

2 pav. *Lietuvių kalbos salos gyvybingumo požiūriu*

Kuri konkreiti kalbos sala pateks į konkretų langelį – jau atskiro sinchroninio tyrimo uždavinys. Į kairę schemos pusę, kiek leidžia spėti Kazimiero Garšvos pateikiami duomenys, greičiausiai galėtų patekti Latvijoje, ypač pietinėje jos dalyje, esančios lietuvių kalbos salos. Bet reikia turėti galvoje, kad K. Garšvos darbuose pateikiami statistiniai duomenys vis dėlto nėra patys naujausi (vėliausi, regis, maždaug 2002–2003 m.), be to, kartais pateikiami be aiškių šaltinių nuorodų. Tačiau apytikrą vaizdą apie lietuvių kalbos salas Latvijoje iš šių darbų, žinoma, galima susidaryti (žr. Garšva 2005, 95–170; 2004²). K. Garšva lietuvių kalbos salas, tiesa, nevartodamas nei *kalbos salų*, nei *gyvybingumo* terminų, yra aptaręs ir gyvybingumo atžvilgiu (žr. Garšva 2005; 2004³), tačiau, kaip jau minėta, ne visi pateikiami duomenys paremti pačia naujausia empirine ir statistine medžiaga.

Vis dėlto norint turėti išsamų sinchroninį vaizdą reikia detalesnės analizės, kuri būtų paremta aktualiais šių dienų duomenimis. Tas pats pasakytina ir apie lietuvių kalbos salas Baltarusijoje ir Lenkijoje. Norint užpildyti schemą konkrečiais duomenimis iš principo reikia tik nuoseklių empirinių tyrimų taikant atitinkamą metodiką (kad ir pateiktą DPLT 2014, 48–79). Paprasčiau tariant, atsižvelgiant į *gyvybingumo* kriterijų reikėtų suregistruoti visas lietuvių kalbos salas Latvijoje, Baltarusijoje ir Lenkijoje ir užfiksuoti situaciją tokią, kokia ji yra šiuo metu.

² Prieiga internete: http://www.baltu.lt/Kalbos/liet_kalb_telk.htm, dar žr.: http://www.ziemgala.lt/saugykla/pdf/2-garsva_1.pdf

³ Prieiga internete: http://www.ziemgala.lt/saugykla/pdf/2-garsva_1.pdf

DIACHRONINIS ASPEKTAS: KALBOS SALŲ SUSIFORMAVIMAS

Sinchroninė lietuvių kalbos salų klasifikacija remiantis *gyvybingumo* kriterijumi yra aiškus ir, įdėjus tam tikrų pastangų, įmanomas atlikti uždavinys. Kur kas sudėtingesnis reikalas yra kalbos salų susiformavimo istorija, kuri didesne dalimi yra ne vien lingvistikos, tiksliau tariant, dialektologijos, bet ir *istorinės sociolingvistikos* objektas. Kalbos salų gyvybingumo transformacijos, žiūrint iš istorinės sociolingvistikos perspektyvos, yra tik vienas iš tyrimo aspektų. Visame lietuvių kalbos salų susiformavimo istorijos tyrimo kontekste esama iki šiol menkai arba net visiškai nekeltų klausimų ir dar neatliktų tyrimų, kurie galėtų būti reikšmingi tai istorijai išsamiau nušviesti. Reikia pabrėžti, kad naujų klausimų kėlimas nereiškia, jog visiškai nepasitikima iki šiol pateiktomis išvadomis ir tradicine nuomone dėl kalbos salų susiformavimo. Tiesiog tie klausimai ir naujų tyrimų poreikis natūraliai plaukia ne tik iš turimų duomenų analizės, bet ir iš keliamų tyrimo tikslų bei tyrimo metodinių principų.

Metodologinis požiūris į lietuvių kalbos salas. Sinchroniškai žiūrint, išorinių lietuvių kalbos salų yra trijose kaimyninėse valstybėse: Latvijoje, Baltarusijoje ir Lenkijoje. Nagrinėjant salų susiformavimą iš karto reikia skirti dvi grupes: a) lietuvių kalbos salas Latvijoje ir b) lietuvių kalbos salas Baltarusijoje ir Lenkijoje. Tokios skirties motyvas paprastas. Pirmuoju atveju salos nėra susijusios su slavų kalbų judėjimu į lietuvių kalbos plotą, antruoju – tai intensyvių lietuvių kalbos ir slavų kalbų atmainų kontaktų zona, o kontaktai yra svarbus salų formavimosi veiksnys. Kiek galima spręsti iš šiuo metu turimų tyrimų, kuriuos daugiausiai yra mėginęs atlikti K. Garšva, Latvijos lietuvių kalbos salas yra susiformavusios pagal du modelius: a) autochtoninį (asimiliacinį) ir b) alochtoninį (migracinį)⁴ (žr. Garšva 2005).

Etnolingvistinė pietrytinės ir rytinės Lietuvos dalies situacijos raida ir jos istorija kur kas sudėtingesnė. Ji nagrinėta tikrai nemažai ir aprašyta gana plačiai. Visame šiame tyrimų kontekste daugiau ar mažiau aptariamas ir lietuvių kalbos salų etninėse lietuvių žemėse, esančiose dabartinėse Baltarusijos ir Lenkijos teritorijose, formavimosi procesas. Galima paminėti tik kelis svarbiausius, galima sakyti, kapitalinius veikalus, priskirtinus nemaža dalimi ir istorinės sociolingvistikos sričiai, žr. TŽLDB 1999; Gaučas 2004, 1999; LR 1993; Merkys 2006; Ochmański 1967; RL 1992; Turska 1939, 1994; Vidugiris 1983, 1992, 1993, 1999, 2004, 2014; Zinkevičius 1966, 1990, 1992, 1993, 1994, 2006.

Nesileidžiant į išsamią literatūros apžvalgą ir kritinę jos analizę galima glaustai pasakyti svarbiausius iš tyrimų plaukiančius su lietuvių kalbos salų susiformavimu susijusius dalykus. Literatūroje itin didelis dėmesys skiriamas lietuvių slavėjimo procesams, lietuvių kalbos ploto siaurėjimui ir lie-

⁴ Plg.: Ciskodo „Šnekta gali būti ir šiaurinės vilniškių tarmės relikta, ir tolimiausia Latvijos lietuvių sena kolonija“; (Garšva 2005, 138).

tuvių kalbos padėčiai rytinėse lietuvių etninėse žemėse ir pietryčių bei rytų Lietuvoje. Iš etnolingvistinei padėčiai nagrinėti skirtų darbų aiškėja svarbiausia mintis: rytinė lietuvių kalbos riba su slavų kalbomis visą laiką buvo gana mobili, o maždaug nuo XVII a. šešto dešimtmečio lietuvių etninis plotas iš pietryčių ėmė mažėti, prasidėjo slavų kalbų ekspansija ir lietuvių kalbos nykimas (Gaučas 2004, 22 tt.; Vidugiris 1983, 1992, 2004; Zinkevičius 1993, 2006). Į etnines lietuvių žemes plito slavų kalbų atmainos, lietuvių kalbos masyvas buvo skaldomas, ji buvo stumiamą iš tam tikrų area-lų. Taip buvęs daugiau mažiau vientisas lietuvių kalbos plotas sueižėjo.

Turint prieš akis tokią raidą natūralu ir savaime suprantama daryti išvadą, kad lietuvių kalbos sėlos dabartinėje Baltarusijoje ir Lenkijoje natūraliai susiformavo kaip autochtoninės (*asimiliacinės*). Autochtonų salos susiformuoja tada, kai viena kalba (kalba Y) ima skverbtis į kitos kalbos (kalbos X) teritoriją ir joje plinta. Kalbos X teritorijoje plintanti svetima kalba Y ima greičiau ar lėčiau kalbiškai asimiliuoti vietinių gyventojų kalbą. Tačiau tam tikruose plotuose ši asimiliacija arba neveikia, arba veikia labai lėtai. Todėl išlieka daugiau mažiau kompaktiška kalba X kalbanti bendruomenė, užimanti tam tikrą teritoriją. Tačiau ji jau būna apsupta Y kalba kalbančiųjų (išsamiau žr. Kar-delis 2014).

Taigi, anot susiformavusios ir įsigalėjusios nuomonės, slaviškoji asimiliacija, dengdama lietuvių kalbos plotą etninėse žemėse ir ne visur vykdoma vienodu greičiu – vienur greičiau, kitur lėčiau, kai kur vyksta dar ir dabar, suformavo autochtonines lietuvių kalbos salas. Visiškai paprastai tariant, dabartinės lietuvių kalbos salos tam tikru metu buvo atskirtos nuo pagrindinio lietuvių kalbos masyvo.

Salų susiformavimo laikas literatūroje apytikriai chronologizuojamas (žr. Zinkevičius 2006, 119–131; 152–156). Manoma, kad Apso–Breslaujos sala, kuri esanti „natūralus vilniškių patarmės šiaurinių šnektų – Ignalinos, Dūkšto, Rimšės – tęsinys“ susiformavo palyginti neseniai, „XIX a. viduryje ją dar jungė mišrūs, vartoję lietuvių ir gudų kalbas, kaimai“. Gervėčių apylinkės sala „virto nuo XIX a. pradžios ar vidurio, kai galutinai sugudėjo vakaruose esančios vietovės (Varnionys ir kt.)“. Panašiai teigiama ir apie Lazūnus: „XIX a. viduryje šios apylinkės dar nesudarė ryškios salos – nuo lietuvių kalbos masyvo jas skyrė mišri zona“. Pelesos parapija „XIX–XX a. sąvartoje ji buvo dar tik pradėjusi gudėti“ (žr. ten pat).

Šis autochtoninis salų susidarymo modelis, matyt, atrodė toks natūralus ir logiškas, paremtas statistiniais ir kartografiniais duomenimis, kad nekėlė jokių diskusijų ir kokių nors papildomų klausimų. Kad toks modelis yra įmanomas ir, be abejonės, yra veikęs, paneigti negalima, nes jį patvirtina daug lingvistinių, sociolingvistinių ir istorinių duomenų. Tačiau toks vienpusiškas požiūris primena metodologinę prieigą prie indoeuropiečių prokalbės rekonstrukcijos, kurią Heineris Eichneris vo-

kiškai yra įvardijęs *Sternenhimmelferverständnis*⁵ (Eichner 1988, 24). Lietuviškai ją būtų galima pavadinti *apgaulingo žvaigždėto dangaus* prieiga. Jos esmė paprasta: žvelgiant į žvaigždėtą dangų mums atrodo, kad visos žvaigždės dangaus kupole yra vienodai nutolusios nuo žemės. Tačiau iš tikrųjų žvaigždės nuo mūsų yra išsidėsčiusios labai skirtingais atstumais. Pastudijavus literatūrą, kurioje kliudomas lietuvių kalbos salų susiformavimas, susidaro įspūdis, kad metodologinė prieiga ir tyrimų išeities taškas su labai retomis išimtimis grindžiama *apgaulingo žvaigždėto dangaus* principu: žiūrima iš esmės tik viena kryptimi ir visos salos vertinamos vienodai – mėginama nustatyti, kaip slavėjo lietuviai ir traukėsi bei nyko lietuvių kalbos plotas. Kitaip tariant, manoma, kad lietuvių kalbos salos yra vienos kilmės, vienintelio – autochtoninio – kalbos salų formavimosi modelio veikimo padariniai. Tačiau teoriniai išorinių kalbos salų susiformavimo modeliai yra mažiausiai trys: tai alochtoninės (migracinės), autochtoninės (asimiliacinės) ir mišriosios kalbos salos, o pastarosios dar gali turėti antrinių autochtoninių salų grupę (išsamiau žr. Kardelis 2014).

Visai ne dėl to, kad reikėtų kaip nors sugriauti tradicinę nuomonę, bet tik dėl to, kad būtų galima turėti kiek įmanoma objektyvesnę ir aiškesnę lietuvių kalbos salų susiformavimo vaizdą, negalima pasikliauti vien autochtoniniu modeliu. Reikia patikrinti, ar kai kuriais atvejais negalėjo veikti alochtoninių (migracinių) ir mišriųjų, ypač antrinių autochtoninių, kalbos salų modeliai. Toks tyrimo kelias – kelių teorinių modelių taikymas ir jo rezultatai – nebūtinai turi pateikti kokių nors kardinaliai naujų išvadų, atvirkščiai – jis gali tik sutvirtinti jau esamą tradicinį požiūrį. Tačiau tokiu atveju tyrimas būtų išsamesnis ir objektyvesnis.

Imantis kitokio metodologinio požiūrio į lietuvių kalbos salų susiformavimą iš karto reikia aiškiai ir pabrėžtinai pasakyti du dalykus: 1) visiškai nekvestionuotinas klausimas dėl etninių lietuvių (baltų) žemių dabartinėse Baltarusijos ir Lenkijos teritorijose, ten gyvenusių lietuvių ir buvusio lietuvių kalbos paplitimo atitinkamuose plotuose; 2) mėginimas patikrinti kelis salų susiformavimo modelius jokių būdu nepaneigia autochtoninio salų susiformavimo modelio, kuris įmanomas ne tik teoriškai, bet daugeliu atvejų veikė visiškai realiai.

Kelti hipotezę, kad kai kurios dabartinėse Baltarusijos ir Lenkijos teritorijose esančios ar jau mirusios lietuvių kalbos salos galėtų būti antrinės autochtoninės ar gal alochtoninės kilmės, leidžia tam tikri faktai. Geriausias pavyzdys yra jau, deja, mirusi Zietelos sala, dėl kurios kilmės pareikšta keletas nuomonių, tarp kurių yra ir persikėlėlių hipotezė (žr. Vidugiris 2004, 40–47; Zinkevičius 2006, 198–203).

Visame šiame kontekste reikėtų verifikuoti ir su Breslaujos–Apso–Vidžių lietuviškomis salomis, taip pat su Latvijos teritorijoje Uodegėnų, Ciskodo ir Daugpilio apylinkių buvusiomis ar dar esančiomis salomis susijusius duomenis. Dėl Breslaujos–Apso–Vidžių arealo taip pat manoma, kaip jau

⁵ Toks požiūris trukdo objektyviai rekonstrukcijai (išsamiau žr. Eichner 1988, 10–40).

minėta, kad jis yra „natūralus vilniškių patarmės šiaurinių šnektų – Ignalinos, Dūkšto, Rimšės – tęsinys, tik labiau paliestas gudų kalbos įtakos“ (Zinkevičius 2005, 122). Tačiau reikalas nėra toks paprastas ir aiškus – šių arealų vilniškių patarbei tvirtai priskirti negalima. Atsižvelgiant į svarbiausio skiriamąjo požymio (nekirčiuotoje pozicijoje nevykstanti opozicijų $\text{e} : \text{ie}$ ir $\text{o} : \text{uo}$ neutralizacija, pvz.: *piénu* : *pienélù* ‘pienu : pieneliu’, *kúdu* : *kuodelù* ‘kuodu : kuodeliu’ (Girdenis, Zinkevičius 1966, 139–147)) svyravimus, juos reikėtų laikyti bent jau tam tikrais pereinamaisiais ar mišriais (išsamiau žr. Kardelis 2009, 98–101).

Labai įdomi ir mįslinga yra Gervėčių salos, bene gyvybingiausios Baltarusijos teritorijoje, situacija. Literatūroje dažniausiai pabrėžiamas ne tik Gervėčių salos savitumas, plg.: „Labai savita Gervėčių lietuvių šnekta, išlaikiusi didžiai seną lietuvių kalbos modelį (Zinkevičius 2005, 125), bet ir neabejojama, kad ji susiformavusi pagal autochtoninį modelį, plg.: „Gervėčių šnekta yra ir nepaprastai savita, originali bei nepakartojama. Ypač turtinga šios leksika, jos sinonimika, semantika, išskirianti Gervėčių šnektą į savarankišką tarmę. Tai rodo, kad Gervėčių šnekta yra gerokai didesnio rytų aukštaičių vilniškių patarmės originalių šnektų arealo likutis“ (Vidugiris, 1999, 51; plg. dar Zinkevičius 2006, 123–126).

Fonologiniai argumentai aiškiai rodo, kad vilniškių patarmę reikia skirti į dvi dalis, o Gervėčių sala priskirtina pietryčių vilniškiams (Kardelis 2009, 71–90). Empiriniai duomenys rodo, kad pietryčių vilniškiai taip pat nėra visiškai vienalyčiai. Viena iš svarbesnių ypatybių, kuria remiantis galima mėginti diferencijuoti pietryčių vilniškius, yra kirčiuotos pozicijos balsių *a*, *e*⁶, (pvz., formose *kasa*, *neša*), kurie nekirčiuotuose alomorfuose yra trumpi, kiekybė. Visoje šiaurės rytų vilniškių dalyje šioje pozicijoje balsiai yra neabejotinai pusilgiai (pvz., *ká.sa*, *né.ša*), o visoje pietryčių vilniškių dalyje jie yra ilgi. Tačiau tas ilgumas čia nevienodas, ir Gervėčių sala iš viso pietryčių vilniškių ploto gana aiškiai išsiskiria. Palyginti su Švenčionių arealu, Dieveniškių arealu ir Lazūnų sala, Gervėčių saloje pozicinio ilgumo balsiai *a*, *e* bent jau iš klausos atrodo ilgesni ir gerokai atviresni. Kita ypatybė, kuri irgi, regis, nėra vienalytė visame pietryčių vilniškių plote, yra balsio *o* kokybė. Iš klausos atrodo, kad Gervėčiuose šis balsis yra uždaresnis ir įtemptesnis, palyginti su likusia ploto dalimi.

Įdomiausias dalykas čia tas, kad ir balsiai *a*, *e*, ir balsis *o* labai panašūs į tokios pačios distribucijos balsius pietų aukštaičių patarmėje. Be to, kiek galima spręsti iš klausos, gana panaši yra ir prozodinė sistema, ypač sakinio intonacija. Taip pat intriguoja ir tai, kad Dieveniškės yra, o Lazūnų sala buvo kur kas arčiau pietų aukštaičių ploto nei Gervėčių sala, tačiau Dieveniškių arealo ir Lazūnų salos kalbinėse sistemas, regis, nėra tokios artimos pietų aukštaičiams kaip Gervėčių sistema. Todėl galima atsargiai kelti mintį, ar nebus buvę kokių nors sąsajų tarp Gervėčių salos ir pietų aukštaičių? Su šia mintimi tiesiogiai siejasi Gervėčių salos kilmės klausimas. Šiuo atžvilgiu itin svarbus V. Vaitke-

⁶ Tradiciškai šie balsiai vadinami *pozicinio ilgumo* (*padėtinio ilgumo*) balsiais.

vičiaus straipsnis „Gervėčių sala istorijos tėkmėje“ (2011), kuris kloja pamatus rimtam kompleksiniam tyrimui, kur nurodomos tyrimo kryptys ir nagrinėjami iki šiol netirti klausimai: „Straipsnyje pirmą kartą kompleksiskai analizuojami archyvuose, muziejuose ir bibliotekose saugomi duomenys, 2010–2011 m. Gervėčių ekspedicijos metu sukaupti archeologijos, istorijos, kalbos ir tautosakos šaltiniai; publikuojamas archeologinių Gervėčių salos paminklų žemėlapis, įvardijami priešistorės etapai, apibūdinami krašto kultūrinės, socialinės ir ekonominės istorijos bruožai, piešiamas kultūrinio kraštovaizdžio paveikslas“ (Vaitkevičius 2011, 17). Ypač svarbu, kad greta tradicinių tyrimo objektų – archeologijos, istorijos, kalbos, tautosakos, etnografijos – atsiranda ir naujas objektas – kultūrinio kraštovaizdžio raida ir krašto apgyvendinimo istorija, autoriaus žodžiais tariant, „visapusiškas Gervėčių kultūrinio kraštovaizdžio pažinimas“ (ten pat, 18). Svarbiausia ir minčių dėl Gervėčių salos susiformavimo modelio kelianti straipsnio išvada yra ši: „Iš 2010–2011 m. kompleksinės Gervėčių ekspedicijos rezultatų ir XVIII a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės kartografinių šaltinių analizės matyti, kad kalbinės ir kultūrinės Gervėčių salos ribos sutampa su gamtinėmis ribomis. Lietuviškų kaimų grupei plačiai taikoma Gervėčių salos sąvoka turi ir geografinę reikšmę. Tai gali būti atsakymas į klausimą, kokiomis aplinkybėmis lietuvių kalba Gervėčiuose išliko iki mūsų dienų (Vaitkevičius 2011, 30–31)“.

Taigi trys argumentai: a) ką tik minėtos V. Vaitkevičiaus įžvalgos ir išvados, b) vilniškių patarmės diferenciacija (šiaurės rytų ir pietryčių vilniškiai), c) tam tikros Gervėčių salos kalbinės sąsajos su pietų aukštaičių patarme – leidžia kelti svarbiausią su salos susiformavimo istorija susijusį klausimą: ar tikrai pakanka duomenų, argumentų ir įrodymų, kad Gervėčių sala tikrai yra autochtoninės kilmės?

Mintį, kad reikėtų verifikuoti ir kitų tradiciškai autochtoninėmis salomis laikomų salų kilmės hipotezę, remia ir dar keli dalykai, kurie tradicinę nuomonę įtvirtinusiuose darbuose beveik neminimi. Atidžiau pasižiūrėti, ypač turint galvoje kalbos salų klasifikaciją ir jų susiformavimo būdų visumą, reikėtų į šiuos svarbiausius klausimus.

1. Migracijos klausimas. Kad slavų kalbų atmainomis kalbantys žmonės migravo į etninių lietuvių žemių plotus, kur buvo kalbama lietuviškai, yra akivaizdu. Tačiau teoriškai galimas ir priešingas reiškinys – lietuvių migracija į slavų kalbų plotą. Ir šis reiškinys nėra vien teorinė prielaida, nes tai visiškai suprantamas procesas, juo labiau kad ir motyvų bei sąlygų migracijai tikrai būta, pavyzdžiui, XVII a. šešto dešimtmečio ir XVIII a. pradžios demografinė krizė, migracija po maro epidemijų ir pan. (plg. Gaučas 2004, 7; 22).

Tačiau šiam svarbiam klausimui iki šiol nei kalbininkų, nei istorikų darbuose, atrodo, nebuvo skirta užtektinai dėmesio. P. Gaučo teigimu, „beveik nėra išleista darbų, kuriuose būtų žinių apie etnolingvistinius gyventojų sudėties pokyčius, kurie atsirado dėl gyventojų migracijos, susijusios su

XVII–XVIII a. pirmosios pusės demografinė krizė, bei po to prasidėjusio lietuvių gūdėjimo“ (Gaučas 2004, 22). Taip pat labai svarbus dar vienas su migracija susijęs teiginys: „Ne taip kaip Mažosios Lietuvos, Vilniaus krašto kolonizacija po maro⁷ buvo stichiška. Į ištuštėjusius kaimus **gyventojai kėlėsi ir iš gudiškos, ir iš lietuviškos LDK dalies**⁸. Šios migracijos apimtis ir kryptis dar netyrinėta“ (Gaučas 2004, 23).

Šis klausimas, ypač dėl migracijos iš lietuviškos dalies, yra itin aktualus kalbos salų formavimosi istorijai. Reikia turėti galvoje, kad esama ir vėlyvesnės migracijos, nei kalba P. Gaučas, pavyzdžių. Palyginkite nedideles kolonijas – pavienius kaimus, apgyventus lietuvių, atsikėlusius į Baltarusiją XIX a. pabaigoje (1885–1890 m.) iš buvusių Vilniaus bei Kauno gubernijų (pvz., Malkavos kaimas Mstislavlio raj., Magilovo srt., Baltarusijoje, kurio gyventojai persikėlė prieš maždaug 90 metų iš Linkmenų apylinkių, taip pat Čiornos Padinos kaimas – 1863 m. sukilimo tremtiniai Jeršovo raj., Saratovo srt.), taip pat buvusius kaimus Minsko srityje, Krupkų rajone (žr. Kindurytė-Sivickienė 1989, 123–126; Zinkevičius 1966 31; Vidugiris 1964, 193–206).

Kad Latvijos dalyje būta migracijos, užsimena ir K. Garšva. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie Indricą jis teigia, kad tai yra „vienintelė XIX a. pabaigos Kraslavos rajono lietuvių atsikėlėlių šnekta, iki šiol išlikusi Latgaloje ir apskritai į šiaurės rytus nuo Lietuvos. Į penkis Indricos apylinkės kaimus lietuviai atsikėlė 1893–1906 m. iš Daugėlišio–Rimšės apylinkių“. Iš kur paimti šie duomenys, de ja, nenurodoma, bet šiame kontekste jie yra labai iškalbingi. Neatmestina galimybė, kad tokių persikraustymų galėjo būti ir daugiau. Vadinas, migracijos tyrimo rezultatas būtų nustatyti (jei įmanoma) Latvijos ir Baltarusijos lietuvių autochtonų ir migrantų gyvenamas ar gyventas vietas.

Apie lietuvių išseivius Rytų Baltarusijoje XIX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje yra rašęs J. Unukovič. Jo straipsnyje tiriamas Rytų Baltarusijos lietuvių išseivių įsikūrimas ir skaičius, pagrindinės etnokultūrinės ypatybės ir istorinė raida XIX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje (Unukovič 2006, 43–55).

Be to, galima paminėti, kad J. Ochmanskis neatmetė galimybės, jog Obolcų sala galėjusi būti dar Algirdo laikais įvykusios migracijos rezultatas (žr. Ochmański 1967, 156–157).

Grįžtant prie Gervėčių salos reikia pacituoti A. Vidugirio teiginį: „Kad čia kada nors būtų kėlęsi lietuviai, nėra išlikusių nė mažiausių užuominų, kaip ir iš viso čia, visame Astravo rajone, nėra fiksuota didesnio gyventojų pasikeitimo“ (Vidugiris 1999, 48). Tačiau šis teiginys šiek tiek kertasi su P. Gaučo konstatavimu, kad migracijos reiškiniai yra beveik netyrinėti. Kad nėra jokių užuominų, dar nereiškia, kad gyventojų pasikeitimo iš principo negalėjo būti. Be to, neatmestina ir vidinės migracijos galimybė – lietuvių kilnojimosi pačiose lietuvių etninėse žemėse. Neaišku tik, kiek ir ar apskritai tokie dalykai buvo fiksuojami, bet šią galimybę, kiek įmanoma ir jeigu įmanoma, taip pat reikia tikrinti.

⁷ Turimas galvoje XVIII a. pradžios maras – V. K.

⁸ Paryškinta mano – V. K.

2. Tarminės situacijos klausimas. Literatūroje apie etnolingvistinės situacijos raidą visur kalbama apie *lietuvių kalbos* vartojimą, *lietuvių kalbos* ploto siaurėjimą, *lietuvių kalbos* padėtį ir pan. Tai, žinoma, visiškai natūralu ir suprantama, ypač platesniame etnolingvistiniame kontekste, juo labiau kad įvairiuose šaltiniuose (žemėlapiuose, apklausose ir pan.) taip pat kalbama apie *lietuvių kalbą* – žinoma, su visomis jos atmainomis, bet vis dėlto apibendrintai. Šiuo atveju tarminiai dalykai liko visiškai nuošalyje ir, tiesą sakant, bendrai analizei nebuvo aktualūs.

Tačiau kalbos salų tyrimo kontekste kalbėti vien apie *lietuvių kalbą* neužtenka – čia ypač svarbus darosi tarminės situacijos klausimas. Jis atskirai, regis, niekur nebuvo nagrinėtas. Tai labai sudėtingas klausimas vien dėl to, kad trūksta patikimų duomenų. Žinoma, labai mažai vilčių, kad jų atsiras, ypač iš ankstyviausių laikų. Tačiau reikėtų pasižiūrėti, gal yra užfiksuotos kokios nors medžiagos iš tų lietuvių kalbos salų kaimų, kurie dabar jau yra suslavėję. Kaip pavyzdį galima paimti Gervėčių salą ir patikrinti ypač tų kaimų, kurie nepriklausė geografinei Gervėčių salai, duomenis (plg. Vaitkevičius 2011, 18–20). Tai būtų labai svarbu aiškinantis kalbos salų susiformavimo istoriją. Čia galbūt galėtų padėti slavų kalbų atmainų analizė ir ypač lituanizmų fonologinės ir morfoliginės integracijos tyrimas.

Taigi čia aiškėja dar vienas uždavinys – salų tarminės priklausomybės identifikacija, kuri iki šiol, regis, irgi nekėlė didelių abejonų. Literatūroje, kalbant apie salas, visada pabrėžiami du aspektai. Pirmasis – jų „senoviškumas“, plg.: „Naikinamoji lietuvių kalba čia visur nepaprastai įdomi. Ji labai senoviška.“; „Labai savita Gervėčių lietuvių šnekta, išlaikiusi didžiai seną lietuvių kalbos modelį <...>“. Apie Lazūnų salą: „Taip mūsų dienomis galutinai išnyksta buvusi didelė lietuvių kalbos sala, vartojusi nepaprastai įdomią vilniškių patarmės šnekta, išlaikiusią ypač seną kalbos modelį“ (Zinkevičius 2006, 121–128; plg dar. Vidugiris 2004, 11–58; 2014, 19–64).

Kad salų kalbinėse sistemose yra tam tikrų savitų bruožų, kurie nebūdingi kontinentiniam šnektų plotui, yra suprantamas dalykas ir, galima sakyti, vos ne privalomas kalbos salos požymis. Tačiau teiginiuose apie archajiškumą ir savitumą kartais atsiranda ir šiokių tokių prieštaravimų. Pavyzdžiui, teigiama, kad Gervėčių salą būtų galima skirti kaip atskirą dialektologinį vienetą, bet, kita vertus, tai esąs „originalių šnektų likutis“, plg.: „Gervėčių šnekta yra ir nepaprastai savita, originali bei nepakartojama. Ypač turtinga šios leksika, jos sinonimika, semantika, išskirianti Gervėčių šnekta į savarankišką tarmę. Tai rodo, kad Gervėčių šnekta yra gerokai didesnio rytų aukštaičių vilniškių patarmės originalių šnektų arealo likutis“ (Vidugiris, 1999, 51).

Iš šios citatos aiškėja ir antrasis aspektas – ryšiai su kontinentine dalimi. Literatūroje beveik neabejojama, kad salos yra aiški kontinentinės dalies – kartu ir kontinentinio ploto patarmių – tąsa (žr. ten pat; taip pat Gaučas 2004; Vidugiris 1992, 1993; Zinkevičius 1993; 1993a; Trumpa 2008, 11–16; Tuomienė 2008, 15–80; 2010, 11–14).

Tačiau klausimą galima kelti ir kitą: o gal Gervėčių, Lazūnų, Zietelos salos kaip tik buvo „savarankiškos tarmės“, savarankiški dialektologiniai vienetai. Tik atidus salų ir kontinentinės dalies šnektų lyginimas gali išspręsti tarminės priklausomybės klausimą. Čia būtina pacituoti Z. Zinkevičiaus teiginį, skirtą Gervėčiams: „Tačiau neturime duomenų, ar visur iki tų linijų⁹ buvo vartojama vilniškių patarmė. Gal ten kalbėta net ne rytų aukštaičių, bet kokia kitokia tarme?“ (Zinkevičius 2005, 131).

Neatmestina teorinė galimybė, kad etninėse lietuvių žemėse, kur susiformavo lietuvių kalbos salos, yra buvusių savarankiškų dialektologinių vienetų, kurie nebūtinai buvo kontinentinių šnektų tąsa. Žinoma, tai labai keblus atsakyti klausimas, bet kelti jį verta.

Iš teiginių apie savitumą ir originalumą išplaukia dar vienas dalykas: labai svarbu atskirti vidičius, pačios sistemos nulemtus požymius ir jų raidą, nuo išorinių, kuriuos lemia ar lėmė kalbų kontaktai, divergencijos ir galbūt konvergencijos procesai.

3. Su tarminės situacijos klausimu ir salų tarminės priklausomybės identifikacija tiesiogiai siejasi **sisteminių lingvistinių tyrimų būtinybė**. Darbų, skirtų lietuvių kalbos salų kalbinei struktūrai aptarti, yra parašytų ir jie yra neabejotinai vertingi. Didžioji jų dalis yra tradicinės dialektologijos darbai: vyrauja atomistinis tyrimo principas, telkiamasi ties konkrečių kalbinių ypatybių vardijimu, nevengiama nukrypti į diachroninius aiškinimus, be to, laikomasi „grynosios tarmės“ principo (žr. monografinius veikalus: Kardelytė 1975; Vidugiris 2004, 2014 (ir literatūrą). Išsamią straipsnių bibliografiją žr. Romančiuk 1998).

Struktūrinės dialektologijos darbų (pavyzdžiui, fonologinių tyrimų) nėra daug (žr. svarbiausius: Судник 1975; Mikulėnienė 1993, 1996–1997; Smoczyński, 1987; Trumpa 2008; Urbanavičienė 2012, 144–152). Sociolingvistinį darbą žr. Tuomienė 2010).

Modernių struktūrinių tyrimų (fonologinių, natūraliosios morfologijos metodika pagrįstų) neturi Apso-Breslaujos, Gervėčių, Lazūnų, Zietelos salos. Visa tai pirštu prikišamai įrodo, kad lietuvių kalbos saloms reikia sisteminės analizės, šiuolaikinio struktūrinio aprašo, nes akivaizdu, kad atskirų, pavienių faktų lyginimas patikimų rezultatų neduoda. Patikimai galima lyginti tada, kai jau aiški vieno ar kito elemento vieta sistemoje. Jeigu viename ar kitame areale sutampa garsai ar formos, tai yra tik faktas, kurį reikia perleisti per metodinį sietą (dėl atomistinio faktų gretinimo trūkumų plg. Kardelis 2009, 214–218).

Taigi lingvistų laukia rimtas uždavinys: sinchroninis lietuvių kalbos salų fonologinių, morfologinių, sintaksinių ir leksinių struktūrų tyrimas. Antrasis žingsnis – lyginimas su kontinentinių patarmių ir šnektų kalbinėmis sistemomis. Kitaip tariant, lietuvių kalbos saloms reikia kompleksinės atidžios fonologinės ir modernios morfologinės bei sintaksinės analizės, kad liktų kuo mažiau abejo-

⁹ Turima omenyje rytinė lietuvių kalbos riba, kuri buvo skirtingai brėžiama – V. K.

nių dėl tarminės priklausomybės. Trečiasis žingsnis – diachroninė analizė, kuri negali būti paremta vien lingvistiniais duomenimis.

4. Todėl čia labai aktualus darosi **sociolingvistinis klausimas**, ypač istorinės sociolingvistikos aspektas, kurio pamatinis dalykas yra kalbų vartojimo tarpusavio santykis ir bilingvizmo situacija. Sinchroniniu atžvilgiu tokį tyrimą dar galima atlikti Gervėčių ir kai kuriose kitose salose, tačiau dalies salų padėtį galima tik rekonstruoti. Istorinės sociolingvistinės padėties analizė irgi susiduria su dideliais sunkumais dėl jau minėtos duomenų stokos. Tačiau jų, kaip ir kalbinių faktų, būtų galima paieškoti XX a. ekspedicijų archyvuose. Kad tokios informacijos ten galėtų būti, galima spręsti iš Z. Zinkevičiaus nuorodų „Lietuvių tarmių istorijoje“, plg. čia minimas 1956 ir 1958 m. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto ekspedicijas Baltarusijoje; 1972 m. ekspediciją Apso apylinkėse; Lietuvių kalbos ir literatūros instituto 1952, 1954, 1955 ir 1959 m. ekspedicijas (jose dalyvavo Maskvos kalbininkai) Lazūnuose. Gervėčių šnekta po karo imta tirti maždaug nuo 1950 metų (Zinkevičius 2005, 121–122; 125; 127).

5. Ir paskutinis – **metodologinis ir kompleksinių tyrimų būtinybės klausimas**. Iš šios apžvalgos daugiau mažiau aišku, kad patikimų atsakymų į klausimus apie lietuvių kalbos salų susiformavimą vien lingvistinis tyrimas duoti negali. Etnolingvistinės raidos situacijai tirti jau yra išbandyta istorinių, statistinių, konfesinių ir lingvistinių (oikonomų) duomenų sintezė (plg. Gaučas 2004; Zinkevičius 1993). Nors šis metodas gana gerai veikia, bet jo neužtenka, kad būtų galima mėginti rasti atsakymus į šiame straipsnyje keliamus klausimus. Vadinas, duomenų, naudojamų kalbos salų tyrimui, inventorių reikia plėsti ir į tyrimą įtraukti kiek įmanoma daugiau sričių.

Kaip pavyzdį tiktų nurodyti šiame kontekste įdomius muzikologų tyrimus ir išvadas. Čia galima pacituoti D. Račiūnaitės-Vyčinienės straipsnio, kur ji nagrinėjo muzikinio dialekto problemas, išvadą: „Vis dėlto, pasiremami šiandien turimais per šimtmetį sukauptais duomenimis, galime teigti, kad mūsų išskirtos teritorijos, kurios epicentrais laikytinos Adučiškio-Tverečiaus-Gervėčių apylinkės, dainos sudaro(-ė) vieningą žanrinę-stilistinę dainuojamojo folkloro sistemą. Ją laikytume r y t ū d z ū k ū muzikinio dialekto pagrindu. Rytų dzūkų muzikinis dialektas apibrėžtinai kaip savarankiškas, išsiskiriantis tam tikromis žanrinėmis ir funkcinėmis grupėmis <...>. Adučiškio-Tverečiaus plotas, kuriame išliko ne tik vienbalsių melodijų, bet ir savitų politekstinių heterofoninių giesmių, artimų aukštaičių sutartinėms, laikytinas savotiška pereinamąja teritorija tarp rytų dzūkų ir rytų aukštaičių (deja, šios pereinamosios teritorijos ribos, ypač šiaurės kryptimi, nėra aiškios)“ (Račiūnaitė-Vyčinienė 2009, 145). Atkreiptinas dėmesys, kad Adučiškio-Tverečiaus-Gervėčių apylinkės čia patenka į vieną muzikinį dialektą. Tokios išvados parodo, kad padėtis iš tikrųjų nėra paprasta. Pagal muzikinius duomenis Gervėčiai artimesni šiaurinei vilniškių daliai, o ne pietinei. Kalbiniai duomenys rodo kitaip. Tačiau čia reikėtų turėti galvoje ir tai, kad Tverečiaus apylinkės šiaurės rytų vilniš-

kių plote išsiskiria tuo, kad ten egzistuoja mišri kiekybinė sistema (fakultatyviai kaitaliojasi kirčiuoti pusilgiai ir trumpieji balsiai), o Adučiškio miestelio kiekybinės vokalizmo ypatybes dar reikia gerai iširti (Kardelis 2009, 17). Tiriant kompleksiskai, būtinais reikia lyginti kontinentinių šnektų ir salų kalbines sistemas.

Jau minėtas V. Vaitkevičiaus (2011, 17–34) straipsnis rodo, kad visapusiškas kultūrinio kraštovaizdžio pažinimas – priešistorės etapų tyrimas, kultūrinės, socialinės ir ekonominės istorijos bruožai, kultūrinis kraštovaizdis, geografinė aplinka – yra svarbus ir teikia įdomių išvadų, kurias galima ir reikia sintezuoti su kitų kryptų tyrimų rezultatais. Tai ir galėtų būti tam tikra sintetinio pobūdžio tyrimų perspektyva, kur, be minėtų kultūrinio kraštovaizdžio pažinimo aspektų, dar prisidėtų archeologiniai, kalbiniai, etnologiniai, muzikologiniai, tautosakiniai ir pan. aspektai, taip pat labai svarbi vietinių gyventojų istorinė ir kultūrinė atmintis.

Tiesą sakant, iki šio nėra tokių kompleksinių lietuvių kalbos salų tyrimų, kur susieitų archeologiniai, (socio)lingvistiniai, tautosakiniai, istoriniai, kultūriniai tyrimai. Panašaus pobūdžio darbas yra tik 1970 m. surengtoje kompleksinėje Gervėčių ekspedicijoje surinktos medžiagos apibendrinimas, išleistas atskira monografija (Gervėčiai 1989). Ši knyga, be abejo, yra labai svarbi, bet jos neužtenka išsamiam vaizdui apie Gervėčių salos raidą susidaryti. Monografijoje, nors ir kompleksinėje, tyrimo kryptys eina daugiau mažiau kiekviena savo keliu; tai suprantama, nes skirtingų sričių metodologijos ir faktų interpretacijos sintezė yra labai sudėtingas dalykas. Be to, nemažai pavienių faktų yra išsibarstę po įvairius skirtingų mokslo sričių leidinius, jie aptariami skirtinguose kontekstuose ir vadovaujantis skirtinga metodologija. Juos galima būtų ir reiktų surinkti į vieną vietą, tačiau vien faktų kaupimas išsamaus vaizdo irgi nepateiks. Kur kas svarbesnis dalykas yra tyrimo kryptų nustatymas ir, žinoma, atitinkamų metodų pasirinkimas.

Tad svarbiausias uždavinys – atskirų sričių mokslininkams rimtai padiskutuoti, apsvarstyti, pasinaudoti užsienio lingvistų metodologine ir praktine patirtimi ir pamėginti sukurti kompleksinio ir sintetinio pobūdžio lietuvių kalbos salų tyrimų metodiką.

Literatūra

- EŽLDB – Garšva Kazimieras (red.) 1999, *Etninių žemių lietuviai dabartinėje Baltarusijoje*, Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
- Garšva Kazimieras 2005, *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Gaučas Petras 2004, *Etnolingvistinė rytų Lietuvos gyventojų raida. XVIII a. antroji pusė–1939 m.*, Vilnius: Inforastras.
- Gaučas Petras 1993, Lietuvių–gudų kalbų paribio etnolingvistinė situacija 1795–1941 m., in Garšva K., Grumadienė L. (red.) 1993, *Lietuvos Rytai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 42–100.
- Gaučas Petras 1999, Lietuvių kalba Rytų Lietuvos bažnyčiose XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje (iki 1939 m.), *Geografijos metraštis* t. 32, 290–303.

- Gaučas Petras, Vidugiris Aloyzas 1983, Etnolingvističeskaja situacija litovsko-beloruskogo pogranič'ja s konca XVIII po načalo XX v., *Geografija* XIX, 26–73.
- Gervėčiai, 1989, Vilnius: Mintis.
- Kardelis Vytautas 2009, *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai: ribos ir diferenciacija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kardelytė Jadvyga 1975, *Gervėčių tarmė: fonetika ir morfologija*, Vilnius: Mintis.
- Kindurytė-Sivickienė Marija 1989, Apie XIX a. lietuvių kolonijų kalbą Baltarusijoje, *Lietuvių kalbotyros klausimai* XXVIII, 123–125.
- LR – Garšva Kazimieras, Grumadienė Laima (red.) 1993, *Lietuvos Rytai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Merkys Vytautas 2006, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius: Versus Aureus.
- Mikulėnienė Danguolė 1993, Priegaidžių defonologizacijos tendencijos Gervėčių tarmėje, *Lietuvių kalbotyros klausimai* XXX, 95–104.
- Mikulėniene Danguolė 1996–1997, Einwirkung der slawischen Sprachen auf die Lautstruktur der peripheren litauischen Mundarten, *Linguistica Baltica* 5–6, 57–67.
- Ochmański Jerzy 1967, Ludność litewska we włości Obolce na Białorusi wschodniej w XIV–XVI wieku, *Acta Baltico-Slavica* Nr. 5, 156–157.
- Račiūnaitė-Vyčiniene Daiva 2009, „Rytų dzūkai“ ar „rytų aukštaičiai“: termino ir muzikos dialekto problema, *Tautosakos darbai* XXXVIII, 126–148.
- Romančiuk Ona 1998, Lietuvių kalbos periferinių tarmių tyrinėjimo literatūros rodyklė, *Lietuvių kalbotyros klausimai* XXVIII, 215–230.
- Smoczyński Wojciech 1987: System fonologiczny litewskiej gwary puńskiej, *Acta Baltico-Slavica* XVII, 369–385.
- Trumpa E. 2008, *Pešos šnektos balsinės fonemos ir jų variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Tuomienė Nijolė 2008, *Ramaškonų šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Tuomienė Nijolė 2010, *Ramaškonų šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas* (Opera linguistica Lithuanica 13), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Unukovič Juryj 2006, Lietuviai išeiviai Rytų Baltarusijoje XIX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje, *Liaudies kultūra* Nr. 6, 43–55.
- Urbanavičienė Jolita 2012, Kamojų šneka: ribos ir skiriamosios ypatybės, *Žmogus ir žodis* t. 14, Nr. 1, 144–152.
- Vaitkevičius Vyckintas 2011, Gervėčių sala istorijos tėkmėje, *Liaudies kultūra* 5 (140), 17–34.
- Vidugiris Aloyzas 1983, Dėl kalbų kontaktavimo pietryčių Lietuvoje, *Lietuvių kalbotyros klausimai* XXIII (Kalbų kontaktai Lietuvos TSR), 46–61.
- Vidugiris Aloyzas 1992, Iš Lietuvos pietrytinių šnektų likimo (iki 1945 m.), in Milius V., (red.) 1992, *Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba*, Vilnius: Mokslas, 223–231.
- Vidugiris Aloyzas 1993, Etnolingvistinė pietryčių Lietuvos padėtis XX a. pirmojoje pusėje, in Garšva K., Grumadienė L. (red.) 1993, *Lietuvos Rytai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 115–131.
- Vidugiris Aloyzas 1999, Gervėčių šneka – gyva etninės Lietuvos liudytoja, in Garšva K. (red.) 1999, *Etninių žemių lietuviai dabartinėje Baltarusijoje*, Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 43–51.
- Vidugiris Aloyzas 1998, *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vidugiris Aloyzas 2004, *Zietelos lietuvių šneka*, Vilnius: Presvika.
- Vidugiris Aloyzas 2014, *Lazūnų šneka*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Vidugiris Aloyzas, Mikulėnienė Danguolė 2005, *Zietelos šnektos tekstai I*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Vidugiris Aloyzas, Mikulėnienė Danguolė 2010, *Zietelos šnektos tekstai II*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

- Vidugiris Aloyzas, Petrauskas Jonas 1985, *Lazūnų šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Zigmas 1990, *Lietuvių kalbos istorija. Lietuvių kalba XVIII–XIX a. t. 4*, Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Zigmas, 1992, *Lietuvių kalbos istorija. Bendrinės kalbos iškilimas t. 5*, Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Zigmas, 1994, *Lietuvių kalbos istorija. Lietuvių kalba naujaisiais laikais t. 6*, Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Zigmas 1993, *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius Zigmas 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Zigmas 2006, *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Судник Тамара Михайловна 1975, *Диалекты литовско-славянского пограничья. Очерки фонологических систем*, Москва: Наука.

Vytautas Kardelis
Lietuvių kalbos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto 5, 01513 Vilnius, Lietuva
E. p.: vytautas.kardelis@flf.vu.lt

Gauta 2015 m. sausio 03 d.
Priimta 2015 m. sausio 23 d.